

УДК 336.02

ПОЛІТИКА МЕРКАНТИЛІЗМУ ЯК ЗАХИСТ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

О. Коваленко, В. Коваленко

Львівський національний університет імені Івана Франка

Меркантилізм, як політика захисту національної економіки, стає особливо актуальним в умовах глобалізації.

Ключові слова: меркантилізм, глобалізація, фінансова система, сфера обігу, національне виробництво.

Стрімке входження України у світове господарство, намагання одразу посісти вагоме місце у світовій спільноті та міжнародному поділі праці, продиктовані економічними та політичними умовами, що склалися в Україні на початку 90-х років минулого століття. При цьому політичні аргументи на користь відкритої економіки виявились більш вагомими, що дозволило у короткі терміни наповнити внутрішній ринок товарами імпортного походження, покривати хронічний дефіцит бюджету, уникнути соціальних заворушень, проте не дозволило своєчасно провести реструктуризацію економіки та освоєння випуску товарів власного виробництва.

Україна сьогодні стала надміру залежною від зовнішнього ринку, який, в сучасних умовах, це далеко не вулиця з вільним рухом товарів та послуг. Тут, досить часто, стоять світлофори у яких горить червоне світло, а його переключення на зелене надто дорого обходиться для України. За це приходиться платити не тільки втратою доходів, національного багатства, але і власного суверенітету. Тому, на порядку денному економічної науки та практики, друге десятиліття поспіль стоїть завдання розробки та реалізації економічної політики направленої на мінімізацію ризиків та втрат від зовнішньо-економічної діяльності. Останні знаходять своє відображення у від'ємному сальдо торгівельного балансу країни, зростанні зовнішнього боргу держави та суб'єктів господарювання, хронічній нестачі фінансових ресурсів практично в усіх секторах економіки тощо.

Нестача коштів, яку постійно відчують усі економічні суб'єкти, є результатом багатьох чинників, серед яких можна виділити:

зниження темпів росту та спад виробництва;
низька ефективність виробництва та економіки в цілому;
інфляція та падіння курсу національної валюти;
тіньова економіка та вивіз капіталу;
занижена вартість робочої сили та обмеженість внутрішнього ринку;
нееквівалентний обмін ;
дефіцит бюджету та зростання заборгованості держави тощо.

Їх вплив на стан фінансової системи країни в умовах глобалізації суттєво посилюється, оскільки на зовнішньому ринку споживачі більш вимогливі, а конкуренція більш жорстка. У зв'язку із цим дослідження загальних тенденцій,

окремих аспектів, проблем та наслідків глобалізації на стан економіки та особливо фінансів (оскільки саме тут вона найбільш гостро себе проявляє та вимагає негайної реакції) є вкрай актуальним. Вони необхідні не тільки для констатації того чи іншого факту, але і для розробки стратегії і тактики взаємовигідного співробітництва з іншими економічними суб'єктами глобалізованого світу.

Питанням глобалізації як такої та її окремим аспектам присвячено чимало публікацій вчених починаючи з її перших проявів і до сьогодення. Серед українських авторів сучасності у цьому напрямі працюють О. Білорус, А. Гаврилюк, А. Гукалюк, Л. Кістерський, І. Михасюк, О. Плотніков, А. Рум'янцев, А. Семенов, В. Сіденко, О. Сухай, А. Філіпенко, В. Будін, Д. Лук'яненко, Ю. Пахомов, А. Поручник, Є. Савельєв та ін.

Враховуючи різноманітні погляди та підходи до розуміння глобалізації можна сказати, що це складний процес розширення сфери міжнародних відносин, що поширюється на інші рівні економіки та поступово охоплює усі складові суспільного буття. Фінанси, у даному випадку, не виняток. Крім того, вони виступають важливим інструментом розширення або стримування даного процесу.

Але поскільки, це практично неосяжний предмет дослідження, що зазнає постійних змін та має високу динаміку, його практика завжди матиме проблеми та ставитиме завдання перед наукою, дослідження, висновки та рецепти якої стають вкрай необхідними. Тут, особливо важливо контролювати стан та забезпечувати захист фінансової системи України, що у свою чергу, впливає на загальний стан економіки.

Виходячи з того, що Україна лише зпочаткувала ринковий шлях свого розвитку, при чому майже одразу стала країною з відкритою економікою, одже залежною від зовнішнього світу, важливо провести деякі паралелі між історичним минулим та сучасністю, з точки зору формування політики захисту національної економіки. Сьогодні в Україні, як і в епоху меркантилізму, багато уваги приділяється сфері обігу, яка в умовах ринку дозволяє вирішувати фінансові проблеми, забезпечувати рух товарів, послуг тощо. Проте, її організація, в умовах постійних змін та високої динаміки ринку вимагає адекватної реакції з боку економічних суб'єктів та особливо держави, оскільки вона може стати надто дорогою та обтяжливою для економіки та суспільства в цілому. Саме це можна спостерігати в українських реаліях. Дефіцит товарів, завищення цін, нееквівалентний обмін, великий державний борг, падіння курсу гривні тощо, - усе це ознаки незадовільного стану даної сфери.

Варто зазначити, що об'єктивною передумовою появи та розвитку ринку є не тільки суспільний поділ праці, виникнення товару та товарно-грошових відносин, але і нестача різного роду ресурсів, особливо корисних копалин, що суттєво стримує розвиток господарської діяльності людини. Тому, практично усі країни, у більшій чи меншій мірі, маючи проблеми з їх постачанням, змушені розвивати ринкові відносини. Вирішуються такі проблеми шляхом організації внутрішньої та зовнішньої торгівлі, яка стає сполучною ланкою між виробником та споживачем, спочатку готових виробів, а згодом, по мірі поглиблення економічних зв'язків, поділу праці та розвитку загалом, сировини, матеріалів, а в сучасних умовах енергетичних та грошових ресурсів, необхідних для організації сучасного виробництва. Таким чином, сфера обігу стає об'єктивно необхідною складовою економіки товарного типу, що базується на ринкових засадах.

Першу спробу пояснити і відповідним чином розв'язати проблеми даної сфери намагалися меркантилісти, яких сучасна наука вважає першою науковою школою ринкової економіки. Існувала дана школа за різними оцінками протягом XV – XVIII ст. і у своєму розвитку пройшла два етапи – ранній та пізній, або зрілий меркантилізм. Слово “меркантилізм” походить від латинського “mercari”, що означає торгувати.[1, с. 34] На іспанському та італійському “mercante” означає купець або торговець. [2, с. 18]

Зосередження уваги на сфері обігу, як ранніх так і пізніх меркантилістів, можна пояснити тим, що це була епоха вільного ринку у якому економічні агенти лише формували загальні правила поведінки як внутрішнього так і особливо зовнішнього характеру. При цьому останні зводилися до різного роду заборон, обмежень, лімітів тощо. Такі інструменти регулювання ринку використовуються при вирішенні самих різноманітних завдань та проблем економіки і в сучасних умовах.

У період раннього меркантилізму основною проблемою, для більшості країн, була нестача дорогоцінних металів (золота та срібла), що виконували функцію грошей, а це у свою чергу, стримувало розвиток зовнішньої торгівлі. Тому ранній меркантилізм свої основні зусилля спрямовує на вирішення проблем сфери обігу, хоч насправді це були проблеми сфери виробництва, загальне розуміння важливості якої приходить значно пізніше. А поскільки нестачу грошей можна компенсувати вдало організованою зовнішньою торгівлею, основні зусилля в державі зводилися до наступного:

- дотримання активного грошового балансу, що означало обмеження або повну заборону вивезення золота і срібла за межі країни;
- обмеження імпорту, високі митні збори та підтримка високих цін на експортні товари;
- активна політика протекціонізму з боку держави;
- суворий контроль за економічною діяльністю іноземців.

Усе це заходи, що направлені на збереження та приріст грошових ресурсів країни. Таким чином, багатство країни ототожнюється із грошми, а об'єктом наукового дослідження та економічної політики держави стає сфера обігу.

Дещо іншої думки, по мірі вирішення проблеми нестачі золота та срібла, стали дотримуватися пізні меркантилісти. Золото та срібло, яке стало поступати в Європу з колонізованих нею нових земель вирішувало проблему нестачі дорогоцінних металів для сильних морських держав, а усі інші змушені вести пошуки грошових ресурсів за рахунок товарної маси, яку можна нарощувати власними силами або посередницької торгівлі. Таким чином, пізній меркантилізм дещо змінює свої акценти стосовно організації ринку. Хоч основною сферою діяльності, як і раніше залишається сфера обігу, її організація та поведінка держави суттєво міняються.

Починаючи з другої половини XVI ст. основна увага приділяється досягненню активного торговельного балансу, якого можна досягнути за рахунок зростання власного виробництва, а також перепродажу іноземних товарів. Відмовляючись від заборони вивезення грошей з країни, жорсткої регламентації грошового обігу та обмеження імпорту, пізні меркантилісти допускають імпорт іноземних товарів та вивіз грошей, при умові досягнення активного торговельного балансу. Тепер гроші стають засобом, а не ціллю економіки та економічної політики, а прискорення їх кругообігу повинно сприяти зростанню багатства країни.

Дбаючи про зростання власного виробництва, пізні меркантилісти звертають увагу на необхідність державної підтримки виробників, що працюють на зовнішній

ринок, на зниження витрат виробництва, регулювання позичкового процента з метою здешевлення кредитів, на митні заходи держави з метою захисту внутрішнього ринку тощо.

Таким чином, до заслуг меркантилістів можна віднести також те, що вони опікуючись сферою обігу усе більше і більше звертають увагу на сферу виробництва, яка у той історичний період знаходилась далко не у ринкових умовах. Як відомо, Європа у цей час переживала епоху великих землевласників, ремісництво було слабо розвинене, а промисловість тільки зароджувалась.

Тому, цілком закономірно наступною економічною школою стає школа фізіократів, яка основну увагу приділяє сфері виробництва, у частині такого її важливого сектору як сільське господарство. Саме у сільському господарстві формується чистий продукт суспільства, під яким фізіократи розуміли отриманий у землеробстві надлишок продукції, що перевищує витрати на її виробництво. Усі інші види діяльності були на їх думку непродуктивними, а праця таких суспільних груп як ремісники та торгівці вважалась безплідною.

Незважаючи на такий, дещо звужений підхід до розуміння сфери виробництва, фізіократи саме тут, у сільському господарстві, вбачають основу економіки, багатства та добробут країни. Фізіократ Франсуа Кене намагається через свою економічну таблицю пояснити процес відтворення в цілому, що послужило прикладом для проведення макроекономічного аналізу та збалансування економіки у майбутньому.

Фізіократію іще називають французьким варіантом класичної школи [1, с.56]. Вона мала, хоч і нетривале проте, значне поширення серед аграрних країни Європи. Погляди фізіократів, представниками яких були такі відомі історії французькі вчені та політичні діячі як Ф. Кене, А. Тюрго, В. Мірабо, В. де Гурне та інші, були зумовлені попередніми теоретичними надбаннями економічної науки та аграрним характером економіки тогочасної Франції.

Усі подальші економічні школи, починаючи з класиків, намагаються більш ґрунтовно та системно пояснювати економічні процеси, що протікають в економіці кожної країни та світі загалом, проте свій початок, з точки зору організації ринку, вони беруть саме з двох вище названих. Рецепти вироблені меркантилістами та фізіократами використовуються в економічній політиці різних країн не одне століття поспіль. Для України вони є особливо важливими, оскільки країна, ставши на ринковий шлях розвитку, змушена діяти по правилах, що поступово формувались у Західній Європі протягом багатьох століть. Тому вчитися треба всьому і одразу, оскільки незнання чи недотримання ринкових правил поведінки економічних суб'єктів обертається для економіки України значними збитками та недоотриманими доходами.

Крім того, сільськогосподарський сектор економіки України, в умовах глобальної кризи продовольства, може стати базовим сектором економіки, який забезпечуватиме активний торговельний баланс країни. Проте, це може статися лише при суворому дотриманні правил тих же меркантилістів. Реалізація на зовнішньому ринку фуражного зерна ніколи не даватиме бажаних доходів для економіки та країни в цілому, оскільки це штучне заниження цін та приховування торговельної виручки. У даному випадку держава повинна домагатися підвищення експортної вартості зернових та інших товарів, аграрного сектору. Тут слід мати на увазі, що в Україні ступінь розораності земель одна із найвищих у світі. (Табл. 1)

Таблиця 1

Оброблювані землі й відсоток їх розораності в світі

	Всього землі під ріллею, млн.га	% розораності території
США	162	20,3
Індія	156	55,9
Росія	121	7,3
ЄС – 27	117	23,6
Китай	109	11,5
Бразилія	60,5	7,2
Австралія	48	6,1
Канада	46	4,9
Україна	36	55
Казахстан	28	8,8

Джерело: FAO (продовольча і сільськогосподарська організація об'єднаних націй)

Це означає, що екстенсивні методи використання земельних ресурсів в Україні досить обмежені, а використання інтенсивних методів досить швидко приведе до виснаження землі. Тому, вкрай важливо звернути увагу на третій напрям розвитку даного сектору економіки, що пов'язаний із запровадженням новітніх технологій у переробній галузі. По всій країні необхідно будувати сучасні сховища та підприємства по переробці сільськогосподарської продукції. Саме нестача переробних потужностей іще у радянський період суттєво стримувала розвиток сільського господарства України. Це, у свою чергу, підвищить вартість сільськогосподарської продукції, забезпечить додаткові робочі місця та додаткові поступлення до бюджету.

Перевищення вартості експорту над вартістю імпорту, про що свого часу наголошували пізні меркантилісти, можливо і необхідно досягати по групах товарів, що мають постійний ринок збуту. Не фізичні обсяги поставок, а якісні параметри та глибина переробки сировинних товарів повинні бути в основі формування позитивного торгівельного балансу. Продавати товари за заниженими цінами – це фактично зазнавати збитків, оскільки частина вартості національного продукту, практично безоплатно, передається економікам інших країн.

Саме відсутність належної меркантильної політики на зовнішньому ринку приводить до того, що Україна, маючи непогані стартові умови на початку 90-х років минулого століття, за 20 наступних років втратила свої потенційні можливості та переваги і сьогодні посідає далеко не найкращі місця у світових рейтингах.

Дані платіжного балансу України за останнє десятиліття, наведені Національним банком України, свідчать про те, що баланс товарів та послуг почав погіршуватись з 2005 року. (Табл. 2)

Гостроту ситуації на ринку товарів дещо пом'якшує ринок послуг, серед переліку яких найбільш вагоме місце посідають транспортні послуги, зокрема, трубопровідний транспорт, морський та повітряний. Залізничний та автомобільний транспорт в останні роки дають від'ємне сальдо балансу. Страхові та фінансові послуги протягом даного періоду також із від'ємним сальдо. До позитиву можна віднести комп'ютерні та інформаційні послуги, позитивне сальдо яких зростає починаючи з 2007 року.

Таблиця 2

Баланс товарів та послуг України (млн. дол. США)										
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Баланс товарів та послуг	1857	1288	4978	671	-3068	-8152	-14350	-1953	-3984	-8918
Баланс товарів	710	518	3741	-1136	-5194	-10572	-16091	-4307	-8388	-13805
Баланс послуг	1147	770	1237	1806	2126	2420	1741	2354	4404	4887

[3]

За період з 2002 по 2011 рік експорт товарів та послуг зріс у 3,8 рази, а імпорт у 4,5 рази, що свідчить про зростаючу залежність України від зовнішнього ринку та зростання її економічних втрат. Отже, пріоритетним завданням для України, її економіки та Уряду повинно стати подолання від'ємного сальдо торгівельного балансу.

Наведені у таблиці 2 дані також свідчать про високу енергетичну залежність України та незовсім вдалу митну і цінову політику, яка повинна скорочувати витрати по імпорту, особливо некритичного характеру, та збільшувати доходи від експорту. Проте, для цього необхідні політична воля та стійкість урядових структур.

Серед багатьох способів вирішення подібного завдання найбільш економічно обгрунтованим є розвиток власного виробництва, що базується в основному на вітчизняній сировинній базі. Це дозволить не тільки скоротити імпорту залежність країни, але і збільшити зайнятість робочої сили та паралельно наростити експортний потенціал.

У зв'язку з цим держава повинна надавати фінансову допомогу лише галузям та секторам економіки, які стримують загальний розвиток та працюють, у першу чергу, на внутрішній, а не зовнішній ринок, як це має місце сьогодні. Така політика буде значно „дешевшою” для держави та країни в цілому.

На зовнішній ринок повинні поставлятися товари, що є у надлишку на внутрішньому ринку, а не навпаки. Здійснювати зовнішні поставки повинні економічно сильні суб'єкти господарювання, фінансовий стан яких цілком дозволяє проводити, у разі необхідності, модернізацію та оновлення виробничих потужностей та продукції. Так поступають у економічно розвинених країнах, вивозячи надлишок капіталу та продукції, підтримують ріст економіки та одночасно запобігають кризам перевиробництва. А в Україні не одне десятиліття поспіль спостерігається недовиробництво, що проявляється у перманентному виникненні дефіциту товарів, високих виробничих витратах та інфляції, надмірних кредитних ставках та низьких доходах населення.

Базуючись на історії та фактичних даних, що характеризують стан ринку України можна зробити наступні висновки:

глобалізація – це надскладні економічні, соціально-культурні та політичні процеси, що мають як позитивні так і негативні наслідки для кожної окремо взятої країни. Вхідження у цей процес, по кожному конкретному випадку, повинно мати належне економічне обгрунтування. У таких випадках, політика не повинна брати гору над економікою;

започаткувавши ринковий шлях розвитку, Україна змушена вирішувати одночасно завдання становлення та розвитку ринку. При цьому порушується черговість проведення організаційно-економічних та правових заходів. Заходи, що направлені на розвиток, удосконалення, модернізацію економіки не дають очікуваних результатів, оскільки зміна якісних параметрів стану ринку можлива лише при достатній наявності кількісних. Таким чином, перманентні реформи, що проводяться з випередженням на майбутнє, не маючи належної економічної основи, фактично пробуксовують та приводять до нових втрат;

як і в епоху меркантилізму, в Україні сфері обігу приділяється надмірна увага, оскільки остання дозволяє мобілізувати на ринку швидкі гроші, що вкрай необхідні державі. Разом із тим, отримавши фінансову та інші види підтримки з боку держави, дана сфера диктує свої умови сфері виробництва, а в багатьох випадках і державі, що фактично стримує розвиток економіки. Якщо доходи від посередницької діяльності стають вищими від доходів у сфері виробництва, то це свідчить про нездорові тенденції в економіці. Преференції та фінансова допомога з боку держави повинні надаватися лише виробництву, а для усіх інших видів діяльності повинні створюватися рівноцінні умови;

іще фізіократи, а згодом і класики помітили, що зростання багатства країни та добробут її громадян лежать у площині її національної економіки. Це означає для України, що необхідно розвивати повні цикли власного виробництва, а не підлаштовувати економіку країни під потреби інших держав;

основна різниця у поведінці на ринку суб'єктів господарювання, окремих держав та їх об'єднань, лежить у площині дефіциту чи надлишку товарів, ресурсів, умов діяльності тощо. Країни, які мають надлишок товарів, базуючись на розвитку власного виробництва або володіють дефіцитними природними ресурсами, виграють на зовнішньому ринку, оскільки можуть диктувати свої умови та мають конкурентні переваги. Україна, з її виробничим та природним потенціалом посідає проміжні позиції, що дозволить при належній організації власного виробництва вигідно використовувати природні ресурси;

погляди перших наукових шкіл та їх еволюція важливі не тільки для історії, але і для сучасності. Країни, що знаходяться на початкових етапах формування ринкової економіки будуть суттєво втрачати та затримуватись у своєму розвитку, якщо не будуть дотримуватись комплексного підходу до розвитку усіх секторів економіки, у якому основним пріоритетом повинно стати національне виробництво;

співвідношення між попитом та пропозицією, що фактично складається на ринку, вказує яку політику необхідно проводити. Якщо пропозиція вища за попит – тоді це відкритий внутрішній ринок, розвиток зовнішньої торгівлі тощо, а якщо навпаки, тоді розвиток власного виробництва та дозований, а не масовий імпорт. Таку політику, цілком у дусі меркантилізму повинна проводити Україна, дбаючи про робочі місця та рівень життя власних громадян;

повна лібералізація зовнішніх товарних та грошових потоків цілком допустима для високорозвинутих країн. Для України, у її теперішньому стані, така політика обертається значними втратами та нестачею коштів. У зв'язку з цим держава повинна вести жорсткий контроль, вводити обмеження, а в окремих випадках тримати монополію на зовнішньо-економічну діяльність. Це дозволить знизити зовнішньо-економічну залежність країни та підвищити стійкість її фінансової системи.

1. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – К.: Знання – Прес, 2000. – 514 с.;
2. Нестеренко О.П. Історія економічних вчень: Курс лекцій. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: МАУП, 2000. – 132 с.;
3. Офіційний сайт Національного банку України – <http://www.bank.gov.ua>

MERCANTILISM POLICY AS PROTECTION OF THE FINANCIAL SYSTEM IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

O. Kovalenko, V. Kovalenko

Ivan Franko National University of Lviv

Mercantilism as a policy that protect the national economy is particularly relevant in the context of globalization

Key words: Mercantilism, globalization, financial system, sphere of circulation, national economy.

ПОЛИТИКА МЕРКАНТИЛИЗМА КАК ЗАЩИТА ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

А. Коваленко, В. Коваленко

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

Меркантилизм, как политика защиты национальной экономики, стаёт особенно актуальным в условиях глобализации.

Ключевые слова: меркантилизм, глобализация, финансовая система, сфера обращения, национальное производство.